

Fra Lutvann til Hvervenbukta.

Del 1 - fra Lutvann/Nøklevann til Skullerud

Ljanselvdalen er et kulturhistorisk landskap av de sjeldne. Her fantes de flotteste herregårder og de fattigste husmannsplasser. Her var kruttverk (våpenindustri), sager, møller, håndverksbedrifter, husflidskole og ingeniørkunst i verdensklasse. Alt som er nevnt, finnes det spor av. Vi tar dere med på en vandring gjennom dette spennende landskapet, og gir korte beskrivelser av både gammelt og nytt av noe av det som møter oss på veien.

Lutvann og Nøklevann

ligger ovenfor det området vi skal ta for oss, men de er viktige som utgangspunkt for Ljanselva.

Navnet Lutvann har en ingen god forklaring på. Noen mener at det kan ha sammenheng med noe som luter, altså står skjevt.

Nøklevann har navn etter formen på vannet, det ligner nøyaktig på en kroknøkkel som var i bruk i middelalderen. Noen vil avlede navnet av Mykillvann – det store vannet. (Gårder med navnet Nøkleby er avledet av Mykliby – den store gården. Miklagard om Konstantinopel.)

Lutvann og Nøklevann var drikkevannskilder for Søndre Aker fra 1897 til 1982 og ble badevann i 1983. Nå kommer drikkevannet fra Elvåga. Vannet fra Elvåga renner mot nord, og i gamle dager mente man at nordrennende vann var særlig sunt.

Vår vandring starter fra dammen ved Nøklevann. Første del av turstien er en grusvei som leder oss ned til Rustadsaga.

Bildet viser Ljanselvas "start" fra Nøklevann. Porten slipper ut vannet i et stryk, hvor man fra tidligere tider kunne utnytte vannkraften. Bildet gir også begrep om hvilken vanntilførsel Ljanselva får fra Nøklevann. Vannmengden er helt avgjørende for fiskelivet i elva! Bildet viser også demningens flotte steinmur før den ble helt fornyet og forsterket i 2015/2016.

Første demning ble anlagt rundt 1900 og påbygget 2 meter (totalt 7) i 1923.

Rustadsaga

Rustad betyr stedet/gården som er ryddet, det vil si ryddet for skog. Den kan være ryddet i middelalderen, mellom 11-1200. Gården Rustad lå sørvest for Nøklevann. I dag er det et boligfelt som heter Rustadgrenda på stedet.

Rustadsaga kom til da oppgangssagene ble innført på slutten av 1500-tallet. I 1688 hadde saga kongelig bevilling til å skjære 3.400 bord i året. De hadde søkt om 5.000, men fordi hugsten hadde gått hardt ut over skogen, ble det innført begrensninger i sagbruksdriften. Nedover i elva kom det etter hvert også andre virksomheter drevet med vannkraft. Det var både spinneri og mølle.

Ellers var Rustadsaga, med flyttinger og modernisering, i drift frem til 1954. Det står skilt og plakater som forteller om virksomheten ved veien opp mot Nøklevann.

Turstien tar av til venstre fra grusveien ovenfor de gamle murrestene etter et vannhjul – se bildet.

Fra Rustadsaga mot Skraperudtjernet går stien bratt nedover. Ljanselva kaster seg vilt utfor. Det er mulig å gå langs elveleiet, men det er kronglete å gå. Stien åpner seg og siste delen mot Skraperudtjern er en åpen slette. Trolig er denne sletta lagt oppå store mengder med flis fra sagbruket!

Skrapertjern

Tjernet har navn etter gården Skraperud (Skroparud). Navnet på gården skal være fra tilnavnet Skropi, en som skryter. Selve gården er borte, men noen mener at den kan ligge der husmannsplassen Hullet ligger i dag, øst for tjernet. I så fall kan vi tenke oss at gården fikk navnet fordi han som ryddet gården var mer enn passe stolt av den. Den er jo ikke nettopp en storgård.

Skrapertjern var delt mellom Rustad og Skullerud. På Skullerud gård hentet de is til kjøling av melk fra tjernet. Den som vil vite mer om ishåndteringens teknikk og historie, kan lese om det i Sør i Aker 1982.

Ellers er det mye flis i bunnen av tjernet, fordi sagflis fra Rustadsaga ble sluppet på elva om flisbingen var full.

Turstien kommer ut på sletta til venstre i bildet. Den krysser sletta og forsvinner ut til høyre på bildet. Nå er plassen her en fluefiskelæreplass med brygger. Gapahuken er nå fjernet – kommer det en ny?

Langs Skraperudtjernet var det en asfaltert gangvei – men ras har stengt denne. Vi har måttet følge asfaltveien opp mot skolen og ned igjen til sydenden av tjernet. Men i 2017 var det mulig å følge den gamle veien langs vannkanten.

Vår tur langs Ljanselva viste at Skraperudtjernet har store mengder småørret. Vi kunne se mange på vår korte vandring langs tjernet. Dette må være resultatet av flere års utsetting av ørret i tjernet.

Fjellet på østsiden av Oslofjorden består av grunnfjell som ble dannet i jordas urtid, den perioden som kalles prekambrium (1.000 – 1.200 millioner år siden). Bergarten kalles gneis. Den har blitt dannet langt nede i jordskorpen. Ut fra sammenligninger med yngre bergarter ute i fjorden, har en kommet til at det må ha ligget minst 6-700 m fjell over dagens fjellgrunn, antakelig mye mer. På grunn av overdekningen har gneisen vært utsatt for trykk og høye temperaturer. Den har oppført seg som en seig deig, og blitt eltet og knadd når jordskorpen beveget seg. Spor av denne bevegelsen kan vi se som striper og bånd i gneisen.

Enkelte steder har fjellet vært noe mindre mykt da det ble knadd, så vi kan finne knusingssoner og glideplan. Et glideplan dannes når to fjellstykker glir mot hverandre, og steinen er så myk at den smøres utover. Da blir flatene glatte, nesten som polert.

Hullet og Løkka

Hullet er en fin skrivemåte for Hølet som plassen egentlig ble kalt. I en gammel fortegnelse heter det Giesteboedhollet, altså gjestebudshullet. Det kan tyde på at det var en festplass der i gamle dager, eller navnet kan være ironisk ment. Det kan for eksempel ha hett noe i regning av "I hølet holder de gjestebud hver dag".

Underforstått: "De stakkarene har ikke til salt i grøten".

Plassen Skullerudhølet, der Maren og Ludvig bodde i mange år, tilhører Skullerud Gård, og er bebodd. Plassen ligger i et dump, så Hølet er et greit navn, men antagelig lå det også noe forakt i navnet, høl i betydning dårlig sted.

Løkka betyr inngjerdet plass, og er et typisk navn på husmannsplasser. For å komme til "Hølet" må vi ta veien oppover/nordover i krysset i sydenden av Skraperudtjernet.

Turstien fra Skraperudtjern mot Skullerudstua går over et stort sletteområde. Ljanselva går merkelig rett fram i enden av sletta. Det ser ut som den er anlagt der. Det er også flere broer som går over elva på denne strekningen. Du kan velge om du vil passere de to broene som krysser elva, eller holde deg på en side. Broene ligger ganske tett, så det blir ikke store omveien. Det er gode forhold for løvvegetasjon tett ved elva. Turstien er her en grusvei som går på nordsiden av elva.

Skullerudstua

Skullerudstua ble bygd i 1981, og er et populært bevertningssted for de mange som bruker området. Den ligger høyt og fritt slik at en lett kan skue over store områder langs Ljanselva. Elva ligger litt gjemt bak en bjørkeskog i enden av sletta, og den renner rolig i områdene ved Skullerudstua. Jordene og området rundt er nå skiarena.

Skullerudstua tar i mot selskaper og private arrangementer i tillegg til vanlig servering og har møtelokaler, badstu, svømmekulp m.m. for gjestene. En stor parkeringsplass ligger like ved.

Passerud

Av Passerud er det bare navnet som er igjen. Plassen lå i lia der veien går opp til vannverkets anlegg. Navnet kan være vanskelig å forklare om en går ut fra ordet passe, som enten kan bety passe i betydningen passe på (for eksempel passe dyr), eller passelig.

I gamle kilder er navnet skrevet Pisserud. Da blir navnet enklere å forstå. Mange husmannsplasser hadde navn som viser forakt, som Luserud og Lopperud. Navnet kan altså ha vært Pisserud, men en eller annen har valgt å "parfymere" det ved å bytte i med a.

Bildet viser restene av Passerud

Å endre stygge navn var vanlig, som regel ble stedet døpt helt om, Lopperud kunne for eksempel bli til Moltehaug.

Skullerud

Skullerud, Skules rydning, er også en gård som ble ryddet i Middelalderen. I dag står husene og litt av jorda igjen. Et stort hagesenter og noen hester er det som er igjen av gårdsdrift.

På veien fra T-banen til Skullerudstua kan en se postmodernistisk arkitektur fra midten av 1980 tallet. Bygningene ble bygget for Norsk Data. I fallet nedenfor brua som fører til vannverket, har det trolig ligget både en mølle og en sag som tilhørte Skullerud. Sagen hadde bevilling i 1688, men fikk skjære langt færre bord enn Rustadsaga.

Etter hvert ble saga flyttet til Sagløkka, like ovenfor Enebakkveien (Skulleruddumpa).

Vannverket

I åsen øst for Skullerudstua ligger et stort vannrenseanlegg sprengt inn i fjellet. Det er først og fremst bygd for å forsyne de sørøstre bydelene med drikkevann fra Elvåga. Ved overføringsledninger kan verket også forsyne andre deler av byen, om vannet fra Maridalsvannet skulle svikte. Renseanlegget er meget avansert og nyter høy internasjonal status for sin renseteknologi. Siste etappe i utbyggingen av renseanlegget foregikk i 1993.

Det er bygd en stor bru over elva som fører opp til Renseanlegget. Like etter brua kaster Ljanselva seg ut i nye stryk. Som en ser er det godt fall i elva her, og stedet egnet seg bra for sagbruk og annen kraftkrevende industri.

I disse strykene og kulpene ovenfor er det lett å observere ørret. Dette kan være fisk som har sluppet seg ned fra Skraperdutjernet, men det kan også være fisk som overvintrer i elva. Helt sikre er man ikke, men ved flere utsett av yngel kan Ljanselva trolig bli en fiskeelv igjen.

Smeden

Smeden er en husmannsplass som ligger sør for elva, oppe bak en kolle. Navnet på plassen tyder på at her bodde en smed. Det forteller noe om hvordan det var å være husmann. Husmannsplassene var så små og dårlige at det ikke gikk an å livberge seg og familien. Som oftest hadde de arbeid på gården som eide husmannsplassen. Store gårder trengte mange arbeidere. Derfor fikk folk som ikke hadde egen jord, bruke en husmannsplass mot at de arbeidet på gården. Sin egen jord måtte husmannen stille når han ikke trengtes på hovedbruket.

Noen husmenn var håndverkere, for eksempel smed, skredder eller skomaker. Om de tjente nok på faget sitt, kunne de betale leie for plassen, slik at de slapp å arbeide for bonden. Jordene på Smeden benyttes i dag som sommerbeite.

Det er godt mulig å legge veien om Smeden. Da må elva krysses ved den første brua etter vannverksbrua. Det går en nedlagt grusvei fram til tuftene etter Smeden som brant i 1974. Deretter går man ned til en grusvei som fører fram til Skullerudkrysset.

Det alternativet som følger Ljanselva best, er å følge turveien. Da går man nær ved elva, og ser stryk og små kulper på nært hold. Passerer Skullerud kvern. Vel nede kommer man ut på en slette med en vakker dam – Sagdammen. Gamle kart viser tydelig at det her var oppdemmet – mere enn den er idag!

Sagdammen

Dammen nedenfor Smeden var vannreservoar for en sag som sto ca. 100 m fra Europaveien i dag. Ser man nøyere etter, vil man se rester etter voller som kunne holde en stor vannmengde på plass. Nedenfor dammen gjør elva en sving mot syd. Her kan en finne rester av fundamentet til saga.

I tørre somre var likevel ikke dammen stor nok til å holde saga i drift. Dette gjaldt særlig dager da sagmesteren på Rustadsaga holdt igjen vannet fra Nøklevann. Da måtte sagmesteren på Sagstua ta seg en ufrivillig hvil til vannet igjen ble sluppet fra Rustadsaga.

Dammen slik du ser den i dag ble restaurert i 2000. Vannstanden i dammen slik den fremstår på det gamle kartet kan ha vært ca. 2 meter høyere enn den er i dag.

Sagdammen med jordene til Smeden i bakgrunnen til høyre. Turveien sett mot øst.

Sagstua

Områdene rundt Sagstua var åkrer. Plankene som var saget ble fraktet opp (vekk fra jordene) til et sted som ble kalt Plankehøgda. Vi kan se rester etter "Plankeveien" ennå. "Plankeveien" var eneste transportvei mellom Oslo og Enebakk i hundre år fra 1765. Det viktigste var transporten av tømmer og planker – derav "Plankeveien".

Sagstua ligger ennå langs "Plankeveien".

Den gamle Sagstua brant ned i 2000, men en ny er bygget etter de gamle tegningen, og benyttes i dag som et opplæringssted for barn og unge og for distriktets barnehager på "hyttetur". Miljøprosjekt Ljanselva leier Sagstua av Oslo kommune og har ansvaret for vedlikehold og drift. Skigarden ved Sagstua er resultat av et samarbeidsprosjekt mellom Miljøprosjekt Ljanselva og elever og lærere ved Kastellet og Rustad skoler.